

УДК 811.111:81'373.612.2

ЛЯШКОВА І. І., ГОЛІКОВА О. М.

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ВТІЛЕННЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА ПРОБЛЕМА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті розглядається функціонування метафори у науково-технічних текстах та розкриття способів перекладу термінів-метафор у науково-технічному контексті. Також розкривається і пояснюється необхідність використання метафор для розуміння наукових явищ та понять. Досліджуються способи та особливості передачі метафори у науково-технічному контексті українською мовою. Для забезпечення адекватного перекладу, перекладачеві при потребі слід вносити у текст певні поправки з врахуванням соціокультурних та психологічних аспектів споживача.

Ключові слова: метафора, науково-технічний текст, переклад, способи та особливості передачі метафори.

Вступ. В останні десятиліття метафора все частіше стала розглядатися не як художній прийом або троп, а як засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення. Як підкреслює Дж. Лакофф, «метафоричність – не є перевагою чи недоліком мислення; це просто неминучість. При використанні метафор краще сприймаються абстрактні поняття і надзвичайно складні ситуації» [8, с. 95].

З погляду джерела метафоризації, велика кількість метафоричних термінів з'являються через екстралінгвістичні чинники: розвиток комп'ютерних технологій; процеси глобалізації; орієнтація на західну економіку, ідеологію і культуру [7, с. 17].

Метафоричне вживання слів не є характерною особливістю наукового стилю мови, проте метафора завжди надає можливість зміни звичайних засобів та способів зображення об'єкту, а отже, і можливість нового погляду на все свідоме, що реалізується як виявлення не пізнаних раніше його якостей та властивостей. Більшість метафор, що вживаються у науковому стилі, являють собою проміжний рівень між повсякденною мовою та термінологією.

Метафора – досить розповсюджене явище у науково-технічному тексті. У рамках науки, що стрімко розвивається, використання метафор у науково-технічному тексті полегшує інтерпретацію наукового дискурсу, оскільки дозволяє розглянути явище з декількох сторін та у порівнянні з іншими явищами дає змогу побачити динаміку їхнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис природи та функцій метафори має найширший дискусійний діапазон: від вузько функціонально-направленої фігури мовлення до базового механізму мислення і пізнання. Дослідження метафори не обмежуються матеріалом художніх текстів. Вивчаються метафоричні тенденції у мові економіки (Є. У. Колотніна), психіатрії (Д. Гордон, Д. Трунов), військової області (А. Р. Гучин), філософії (Е. Кассирер, Х. Ортега-і-Гассет). Існує велика кількість робіт, присвячених метафорі наукового тексту (Н. Д. Арутюнова, Р. З. Баранов, Р. Р. Кулиев, З. З. Гусев), науково-популярного тексту (Л. З. Білоус, У. Ф. Крюкова, М. У. Позднякова). Проте, недостатньо вивченим залишається питання про місце і функціонування метафори у науково-технічному тексті.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вчених Н. Д. Арутюнової [1], Дж. Лакоффа [8],

Д. Рітчі [14], Г. Н. Склярєвської [11], Е. Дейнан [4].

Мета дослідження полягає в аналізі метафоричності термінів у науково-технічній літературі та розгляді прагматики їхнього перекладу з англійської на українську мову.

Матеріали і результати дослідження. Метафора – це троп, або фігура мовлення, що полягає у вживанні слова, яке позначає певний клас предметів, дій, явищ, ознак для характеристики чи номінації іншого об'єкта, схожого з даним в будь-якому відношенні.

На сучасному етапі існує кілька підходів до класифікації метафори. Це свідчить про плюралізм думок у цій сфері. Існують класифікації Дж. Лакоффа і М. Джонсона. За класифікацією І. Штерн метафори поділено на три типи: *номінативні, когнітивні й образні*. Щодо науково-технічних текстів, то в них крім номінативних, когнітивних і образних метафор, науковці виокремлюють ще й *концептуальні та безаналогічні* метафори [12].

Згідно з дослідженнями Н. Д. Арутюнової, метафору можна класифікувати таким чином:

1. Номінативна, коли семантичний процес зводиться до заміни одного дескриптивного значення іншим. При цьому перенесення ґрунтується на схожості зовнішньої ознаки, наприклад форми – «*вівсяноподібна клітина – oat-shaped cell*». При цьому схожість за формою частіше за все передається такими мовними елементами в англійській мові як *-shaped, -form, -oid* в українській – *-видний, -подібний*.

2. Когнітивна, при якій метафора реалізується у співставленні об'єкту метафори ознак, характеристик і дій, притаманних для інших класів об'єктів. Наприклад, прикметник «*гострий*» пов'язують з гострими та ріжучими предметами, так і в медицині цей прикметник отримує метафоричне значення в словосполученнях «*гострий живіт – acute abdomen*» та ін.

3. Образна, що слугує розвитком фігуральних значень і синонімічних засобів мови.

4. Генералізуюча метафора (як кінцевий результат когнітивної метафори), яка стирає в лексичному значенні слова межі між логічними порядками та стимулює виникнення логічної полісемії.

Унікальна роль метафори в системах номінації пов'язана з тим, що завдяки метафорі відновлюється рівновага між нез'ясовним або майже незбагненим, простим найменуванням та найменуванням зрозумілим.

Дослідження процесу породження наукових

текстів і його основних мовних одиниць виявило, що в основі цього процесу часто лежить механізм метафоризації. Наукова метафора в найзагальнішому вигляді трактується як одна з мовних універсалій. Ще О.А. Потебня вважав, що метафоризація є загальним законом розвитку мови, його постійним семантичним рухом: «якщо під метафоричністю мови розуміти ту її властивість, за якою будь-яке подальше значення може створитися не інакше, як за допомогою відмінного від нього передування, через що з обмеженого числа відносно елементарних слів може створитися нескінченна безліч похідних, то метафоричність є повсякчасною властивістю мови, і перекладати ми можемо тільки з метафори на метафору» [10].

Універсальність метафори виявляється в просторі і в часі, в структурі мови й у функціонуванні. Вона властива всім мовам й епохам; вона охоплює різні аспекти мови і виявляється у всіх її функціональних різновидах.

Наразі достатньо підстав розглядати метафоризацію як одну з лінгвістичних універсалій, як основний засіб формування наукового уявлення про реальну дійсність.

Нові поняття в науці та техніці є результатом метафоричного переосмислення певних найбільш опанованих сторін пізнавальної діяльності людини. Термін набуває нового значення через, та за допомогою старого, що за ним зберігається [9, с. 69].

Здатність метафори висвітлювати нові сторони змісту понять, відкривати нові семантичні пласти, що були раніше не помічені, зосереджує увагу адресата на сутності нового наукового явища. У процесі терміноутворення метафора є механізмом перекодування природного знака у мовний знак.

Метафора вказує на нові подібності, виконуючи референційну функцію у мові науки.

Використання метафор у мові науки полегшує інтерпретацію наукового дискурсу, оскільки дозволяє розглянути явище з декількох сторін та у порівнянні з іншими явищами дає змогу побачити динаміку їхнього розвитку. Метафора вводить у дію особливі сценарії, в яких відображено попередній досвід індивіда, що був отриманий у інших галузях знань. Нові фреймові зв'язки, що утворюються, виконують велике евристичне навантаження. Активізація подібних сценаріїв полегшує індивіду ідентифікацію об'єктів та ситуацій, створює можливість прогнозувати розвиток подій, полегшує розуміння внутрішніх зв'язків між явищами [2, с. 221].

Термін-метафора поєднує у собі ознаки терміна, тобто слова, словосполучення, або просто мовного знака, що характеризує наукове поняття із певної професійної галузі науки, та метафори, мовного знаку вторинної непрямой номінації, що базується на переносі форматива з фіктивного денотату на реальний, між якими існує загальна константа порівняння. Особливістю метафоричного терміна є його образність. Саме вона відіграє важливу роль у створенні необхідного комунікативного ефекту. Створити подібний ефект повідомлюваного в тексті-

перекладу як і в тексті-оригіналу та викликати у рецептора таке ж ставлення до повідомлюваного і є основним завданням перекладача.

Метафори є джерелом створення термінів неологізмів. У цьому і полягає складність перекладу, оскільки він вимагає глибоких знань реалій певної країни, із мови якої робиться переклад. Усі терміни, утворені способом метафоричного переносу, умотивовані. Внутрішньою формою метафоричного терміна є значення лексичної одиниці, використаної як матеріал вторинної номінації. Термінологічна метафора виконує номінативну функцію. Адже використання метафори в термінології насамперед зумовлене наданням назви поняттю, яке до цього не мало словесного позначення.

Необхідність вживання метафори у науковому стилі викликана тим фактом, що коло припущень завжди ширше, ніж інвентар наявних мовних засобів. У мові науки припущення, що виражається метафорою, має на меті зобразити об'єктивний стан речей. Метафори, що виконують роль наукових термінів, виражають гіпотези, які потребують верифікації. Однак, це стосується не всіх метафор, що функціонують у науковому стилі. Більша частина таких метафор не є науковими термінами у чіткому смислі. Вони виражають найзагальніші поняття, необхідні для наукових досліджень, та набувають конкретного змісту при уточненні [6].

Варто відзначити, що метафоричні терміни, які утворилися шляхом метафоричного перенесення, тобто перенесенням назви з одного предмета на інший на основі подібності, становлять для перекладача певну складність. Оскільки в мові перекладу метафоричні терміни часто не мають усталених лексичних еквівалентів, то вони виступають фактично семантичним новоутворенням [3].

Метафора використовується у науковому стилі суворо у відповідності до його специфічних цілей та задач. В науково-технічних текстах серед загальнонародних слів та термінів вживаються як мовні («стерті»), так і мовленнєві (індивідуально-авторські) метафори. Якщо в художньому мовленні використання мовних метафор обмежено через такі риси, як традиційність, неоригінальність, відсутність індивідуально-оцінювального моменту, то ці властивості роблять її прийнятним мовним матеріалом для передачі логічно послідовної думки, аргументації, об'єктивних досліджень. Такі метафори не відволікають увагу читача від послідовного викладу наукових фактів, не вносять елементу суб'єктивної оцінки, додаткових асоціацій.

Важливою умовою ефективного перекладу метафори є усвідомлення її лексико-семантичного й експресивно-оцінного наповнення; зокрема, якщо вербалізація концептуальної метафори є контекстуально вдалою, метафорична номінація схильна закріпитися в мові оригіналу й адаптуватися в мові перекладу, становлячи етноспецифічні чи універсальні назви певних соціальних реалій.

На сьогодні найвичерпнішими практичними порадами щодо перекладу метафорики вважаємо

класифікації прийомів перекладу метафор, запропоновані П. Ньюмарком та Т. Казаковою.

Класифікація способів перекладу метафорики П. Ньюмарка вирізняє:

- 1) збереження образу в мові перекладу;
- 2) заміну образу мови джерела стандартним образом мови перекладу, який не суперечить культурі мови перекладу;
- 3) відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу (але з можливою зміною експресії);
- 4) переклад метафори (або образного порівняння) за допомогою образного порівняння (або, інколи, метафори) з тлумаченням значення (це сприяє розумінню, але може призвести до втрати експресивності висловлювання);
- 5) відтворення семантики метафори описово (може застосовуватися, якщо метафора нечітка і її збереження є недоречним, хоча певні аспекти настанови висловлювання можуть втратитися);
- 6) пропущення метафори, якщо вона є надлишковою (необов'язковою);
- 7) збереження метафори з конкретизацією значення задля підсилення образу [13, с. 87–91].

Т. Казакова пропонує такі способи перекладу метафори:

- 1) повний переклад, якщо в мові оригіналу та перекладу збігаються і правила сполучуваності, і традиції вираження емоційно-оцінної інформації, ужиті в метафорі;
- 2) додавання/опущення використовуються в тих випадках, коли підтекст у мові оригіналу та мові перекладу відмінний, і потрібна або експлікація того, що малося на увазі у вихідному тексті (прийом додавання), або, навпаки, імплікація словесно висловленого у вихідному тексті (прийом опущення);
- 3) заміна застосовується у випадках лексичної або асоціативної невідповідності між елементами метафори в мовах оригіналу та перекладу;
- 4) структурне перетворення застосовується при відмінності традицій граматичного оформлення метафори в мовах оригіналу й перекладу;
- 5) традиційний відповідник уживається стосовно метафор фольклорного, біблійного, античного походження, коли в мовах оригіналу й перекладу склалися різні способи вираження метафоричної подібності;
- 6) паралельна номінація метафоричної основи використовується під час перекладу текстів, побудованих на поширеній метафорі, коли необхідна заміна або структурне перетворення вихідної метафори, а за характером інформації, яка передається, вихідний образ слід зберегти [5, с. 245–246].

На думку П. Ньюмарка, при перекладі «метафоричний образ можна змінювати за двох умов: по-перше, якщо метафора є традиційною у мові оригіналу, а у мові перекладу існує інший традиційний еквівалент; по-друге, якщо метафора, вжита в інформативному тексті, є досить дивною і її збереження в мові перекладу було б недоречним» [13, с. 171].

За образним визначенням В. Коптілова, «переклад – це поле боротьби між об'єктивним відображенням першотвору і суб'єктивним тлумаченням його перекладачем» [6, с. 89].

Проте, зазначені класифікації з рекомендаціями про збереження, додавання чи пропущення метафори, зорієнтовані на текстовий рівень. Щодо словникового рівня, способи збереження метафори потребують уточнення – зокрема, за яких обставин застосовується транскодування (транслітерація, транскрибування), семантичне чи покомпонентне калькування, генералізація, конкретизація, семантична модуляція, антонімічний переклад, за якої умови надається наближений еквівалент чи аналог фразеологізму.

При перекладі метафори треба враховувати її смисл – трикомпоненту єдність матеріальної структури, асоціативно-образного змісту і експресивного потенціалу. Оскільки нова метафорика може як засновуватися на новому змісті, так і виражатися новою формою, надання міжмовних відповідників потребує своєрідного симбіозу онтологічного (передачу семантики висловлювання) й евристичного (віднайдення еквівалентів форми висловлювання) перекладу, а також уваги до експресивної доречності еквівалентів для сприймаючих переклад.

Таким чином, із запропонованих вище підходів до перекладу метафори, очевидним є той факт, що для забезпечення адекватного перекладу, перекладачеві при потребі слід вносити у текст певні поправки з врахуванням соціокультурних та психологічних аспектів споживача, а також без спотворень передавати смислове та стилістичне навантаження публіцистичного повідомлення.

Висновки. Проаналізувавши фактичний матеріал, можна зробити висновок, що метафоричність науково-технічного тексту в українській мові не є поширеним явищем, на відміну від англійської, де метафори можна зустріти досить часто. На нашу думку, найхарактернішим способом перекладу англійських метафор українською мовою є калькування, оскільки воно зберігає лексико-семантичний зміст метафори, передає її соціокультурний, експресивний потенціал і є можливим, якщо компоненти метафоричного неологізму мають питомі чи запозичені відповідники у мові перекладу; значна кількість неометафор є розширеними аналогами вже існуючих і перекладається за аналогією.

Список літератури: 1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32. 2. Будасси Э. В. Когнитивные основы использования метафоры в естественнонаучном популярном журнальном дискурсе / Э. В. Будасси // Когнитивная семантика: [мат. второй междуш. школы-семинара по когнитивной лингвистике]. – Тамбов, 2000. – Ч. 1. – С. 219–226. 3. Гусев С. С. Наука и метафора / С. С. Гусев. – Ленинград, 1984. – 172 с. 4. Дейнан, Элис. Метафоры: справочник по английскому языку / Элис Дейнан. – М.: Астрель, 2003. – 251 с. 5. Казакова Т. А. Приёмы перевода метафорических единиц / Т. А. Казакова // Практические основы перевода. – Санкт-Петербург: Союз, 2001. – С. 237–258. 6. Карaban В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 575 с. 7. Карпова Н. С. Роль метафори в розвитку лексико-семантичної системи мови та мовної картини світу (на матеріалі англійських і російських неологізмів). – Саратов: Державний університет ім. Чернишевського, 2007. – 248 с. 8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми

живемо: Пер. з англ. / Під ред. Баранова А.Н.– М.: Едиторіал УРСР, 2004. – 256 с. **9.** *Ортега-и-Гассет Х.* Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры: [сб.] / [вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – 77 с. **10.** *Потебня О.А.* Эстетика и поэтика. – К.: Мистецтво, 1976. – 614 с. **11.** *Скляревская Г. Н.* Метафора в системе языка. – 2-е издание, стереотипное. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 166 с. **12.** *Шахнарович А. М.* К проблеме понимания метафоры / А. М. Шахнарович, Н. М. Юрьева // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 108–118. **13.** *Newmark Peter.* A Textbook of Translation. – Harlow: Pearson Education Limited, 2008. – 292 p. **14.** *Ritchie L. David/* Metaphor. – Cambridge University Press, 2013. – 242 p.

Bibliography (transliterated): **1.** Arutjunova, N. D. "Metafora i diskurs." *Teorija metafori.* Moscow: Progress, 1990. . 5 – 32. Print. **2.** Budassi, Je. V. "Kognitivnye osnovy ispol'zovanija metafori v estestvennonauchnom popularnom zhurnal'nom diskurse." *Kognitivnaja semantika: [mat. vtoroj mezhd. shkoly-seminara po kognitivnoj lingvistike].* Tambov, 2000. Ch. 1. 219–226. Print. **3.** Gusev, S. S. *Nauka i metafora.* Leningrad, 1984. Print. **4.** Dejan, Jelis. *Metafori:*

spravochnik po anglijskomu jazyku. Moscow: Astrel', 2003. Print. **5.** Kazakova, T. A. "Priomy perevoda metaforicheskih edinic" *Prakticheskie osnovy perevoda.* Sait-Petersburg: Sojuz, 2001. 237–258. Print. **6.** Karaban, V. I. *Pereklad anhliys'koyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury.* Vinnytsya: Nova knyha, 2004. Print. **7.** Karpova, N. S. *Rol' metafori v rozvytku leksyko-semantichnoyi systemy movy ta movnoyi kartyny svitu (na materialy anhliys'kykh i rosiys'kykh neolohizmiv).* Saratov: Derzhavnyy universytet im. Chernyshevskoho, 2007. Print. **8.** Lakoff, Dzh., Dzhonson, M. *Metafori, yakymy my zhyvemo.* Ed. A. N. Baranova. Moscow: Edytorial URSS, 2004. Print. **9.** Ortega-i-Gasset H. "Dve velikie metafori." *Teorija metafori.* Moscow: Progress, 1990. Print. **10.** Potebnya, O. A. *Estetyka i poetyka.* Kyiv: Mystetstvo, 1976. Print. **11.** Skljarevskaja, G. N. *Metafora v sisteme jazyka.* Saint-Petersburg.: Filologicheskij fakul'tet SPbGU, 2004. Print. **12.** Shahnarovich, A. M. "K probleme ponimanija metafori." *Metafora v jazyk i tekste.* Moscow, 1988. S. 108–118. Print. **13.** Newmark, Peter. *A Textbook of Translation.* Harlow: Pearson Education Limited, 2008. Print. **14.** Ritchie, L. David. *Metaphor.* Cambridge University Press, 2013. Print.

Надійшла (received) 26.01.2016

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the authors

Голікова Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Національний технічний університет «Харківський Політехнічний Інститут», доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу; тел.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.

Голікова Оксана Николаевна – кандидат филологических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры делового иностранного языка и перевода; тел.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.

Golikova Oksana Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Docent at the Department of English for Specific Purposes and Translation; tel.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.

Ляшкова Ірина Ігорівна – студентка, Національний технічний університет «Харківський Політехнічний Інститут», кафедра ділової іноземної мови та перекладу; тел.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.

Ляшкова Ирина Игоревна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», студентка; тел.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.

Lashkova Iryna Igorivna – National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», student; tel.: (057) 707-60-62; e-mail: tihonravov@kpi.kharkov.ua.